

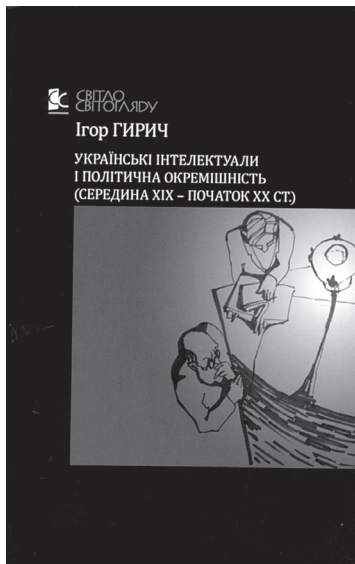
РІЗЬБЛЕННЯ ОКРЕМІШНОСТІ

ГИРИЧ І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / І. Гирич. – К.: Укр. письменник, 2014.

У середині XIX ст. корінні мешканці підросійської України сприймалися майже як ідеальний Гегелевий *неісторичний народ*: утративши послідовно свої церкву, державу, військо та провідну верству, вони були позбавлені суб'єктності й самої свободи, а відтак, здавалося, приречені найближчим часом зникнути, перетворившись на «тоже русских». Однак не минуло й семи десятиліть, як на обох берегах Дніпра постала незалежна Українська держава, і це засвідчило остаточне засвоєння наддніпрянцями та слобожанцями ідеї української окремішності, яку роками розробляли та прищеплювали їм київські інтелектуали – вони, пише Ігор Гирич, посіяли «зерна таких думок, які в скорому майбутньому, за 30–50 років, дали потужні паростки».

Першою ознакою цієї окремішності стала історична пам'ять людності Наддніпрянщини – її згущений досвід осілости на своїй землі, її уявлення про своє минуле, місце у часі та просторі, про своїх героїв і свої дії в історії. Саме ці уявлення взяли за основу національної ідентичності інтелектуали, згуртовані навколо Київського університету та близького до нього Латинського кварталу. При цьому вони ретельно розмежовували «ми» і «вони», старанно відділяли своє від чужого, вирізняючи українське з «общерусского» та протиставляючи українську національну ідею ідеям польській і російській. А найголовніше – київські мулярі ідентичності відкинули *звичайну* схему російської історії, натомість наголосили на тяглоті української історії від Київської держави й до сьогодні, на відмінності од сусідів типі соціальної організації українців і на іншому носії історичної традиції – буде це громада у Володимира Антоновича, народ у Михайла Грушевського або шляхта і козацтво у В'ячеслава Липинського.

Логіка модернізації традиційного українського суспільства, серед іншого, вимагала для всіх автохтонів земель від Сяну до Дону єдиної мови, яка мала стати підвалиною їхньої духовної єдності й найочевиднішою ознакою їхньої окремішності. Тож київські українофіли заходилися виробляти українську літературну мову та різні варіанти правопису – «кулішівку», «желехівку», «грінчевичівку»,

а відплатні репресії імперського уряду, особливо Валуєвський циркуляр та Емський указ, лише підтвердили слушність обраного ними шляху.

Щоправда, неабиякою перешкодою на цій дорозі стали упередження селян: попри, за висловом Ярослава Окуневського, «обожання» всього мужицького» наддніпрянськими та наддністрянськими народниками самі селяни часто не визнавали виробленої ними мови («У нашому селі так не кажуть!»), а письменні селяни на цій підставі нерідко замість київської «Ради» передплатували російські часописи. До того ж, за свідченням Євгена Чикаленка, іноді саме селяни виступали і проти заснування української школи (як 1905 р. у Кременчуцькому повіті: «Це щоб наші діти zostалися навіки мужиками?»), і проти українізації загалом (як 1917 р. в Ананівському повіті на Одещині).

Іншою перешкодою стала тодішня мовна поведінка самих інтелектуалів: «апріорне припущення стовісоткового мовного націоналізму діячів українського руху, – застерігає Ігор Гирич, – було б значним перебільшенням». Справді ж бо: українофіли здебільшого були чиновниками російської колоніальної адміністрації, як Пантелеймон Куліш чи Микола Гулак, а тому остерігалися зашкодити власній кар'єрі привселюдним уживанням української мови. Досить пригадати вельми енергійний протест Олени Пчілки проти розкриття псевдонімів її та Лесі Українки в літературній анто-

логії «Вік»: «Подейкувано тоді, – згадував Сергій Єфремов, – що чоловік О. П., Петро Ант. Косач мав дістати на Великдень чина “действительного статского”, і участь жінки та дочки в українському збірникові з цього боку була ніби небезпечна».

Українські інтелектуали наважилися публічно заговорити українською лише наприкінці XIX ст. – із приходом генерації молодокраїнців. Це значно прискорило оформлення мовної окремішності, і вже 1907 р. редакція «Киевской старины» почала видавати давно нею підготовлений, упорядкований Борисом Грінченком «Словарь української мови» (ще навіть не «Словник»!). А «Правописний словник» Григорія Голоскевича 1914 р. остаточно зафіксував і мовну єдність української спільноти, і її мовну неповторність.

Іншим виявом окремішності українців стала їхня культура, і недаремно російська влада забороняла, серед іншого, публічне виконання великими хорами українських народних пісень. Проте модернізація потребувала від нації, крім фольклору, ще і власної високої культури, тож українофіли почали творити її, насамперед літературу – не як одну з гілок «общерусской», а як окрему українську літературу, спочатку класичну, а згодом і модерну.

Переконаність національної спільноти у своїй історичній тяглоті, відчуття нею власної культурної унікальності та переживання нею своєї духовної єдності врешті спонукають її до усвідомлення власної політичної самодостатності. Відтак 1900 р. Микола Міхновський у своїй «Самостійній Україні» назвав державну самостійність «головною умовою існування нації». Проте абсолютна більшість тодішніх українських інтелектуалів були прихильниками соціалістичних ідей та автономії України у складі федеративної демократичної Росії й тому, за порадою Михайла Драгоманова, «не гналися за мріями про державну самостійність», а самих самостійників, згадував В'ячеслав Липинський, уважали «смішними оригіналами».

Це протистояння автономістів і «мазепинців», як тоді називали самостійників, визначило перебіг першого року Української революції. Один

із лідерів соціал-демократів і голова українського уряду Володимир Винниченко називав самостійників схоластиками, його однопартієць і теж прем'єр-міністр Борис Мартос закидав їм прагнення самодержавства, а газета есерів «Народна воля» викривала їх як «поміщиків, капіталістів чи людей, близьких до них».

За словами Липинського, «весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов під гаслом боротьби з самостійниками взагалі, і з самостійниками несоціалістами зокрема». Один із лідерів соціал-демократів, прем'єр-міністр Ісак Мазепа пояснював це намаганням українських політиків не спровокувати російський уряд на репресії проти слабого українського руху. Натомість Ігор Гирич наголошує, що лідери українського руху розраховували на його еволюційне зростання, але революція зруйнувала їхні плани. Справді: тодішні політики-автономісти виявилися безпорадними перед вибуховим збільшенням у перші місяці революції кількості прихильників української незалежності, позицію

яких на II Військовому з'їзді в Києві найвиразніше висловив делегат від Одеси поручник Романенко: «А що нам тая автономія? Щоб і далі своє власне жебрати від москалів? Ми не жебраки, а козацькі сини, і хочемо бути господарями – такими, як були предки козацькі, князі київські, хочемо самостійності».

Урешті під тиском російського уряду Центральна Рада фактично відмовилася од автономії України, нею самою проголошеної в I Універсалі. Коли ж найактивніші самостійники разом із вояками II Українського полку імені Павла Полуботка спробували підштовхнути Центральну Раду до проголошення незалежності, за згодою Ради їхній виступ придушили російські солдати та військовики I Українського полку імені Богдана Хмельницького.

Після більшовицького перевороту в Петрограді Центральна Рада все-таки проголосила автономну Українську Народну Республіку у складі Російської федерації, якої тоді вже не існувало. І тільки після окупації радянською Росією Донба-

су, Слобожанщини та всього Лівобережжя, після п'ятиденного обстрілу середмістя Києва сорока трьома російськими гарматами Мала Рада нарешті проголосила незалежність УНР (після Фінляндії, але раніше від інших колоній Росії). А наступна війна з червоною й білою Росією та поділ українських земель між Польщею і Росією перетворили на самостійників ще багатьох переконаних федералістів – від Павла Скоропадського до Дмитра Чижевського.

Від середини XIX ст. київські інтелектуали прагнули забезпечити аборигенів Наддніпрянщини та Слобожанщини від *обрусення*, а отже знищення, та повернути їм повноту національного буття. І вони домоглися цього через перетворення тамтешніх малоросійських селян на українську націю – модерну та історичну. Зрештою, підсумовує Ігор Гирич, «неминучість окремішності була запрограмована самою історією».

Віталій ПОНОМАРЬОВ,
завідувач історичної редакції
видавництва «Наукова думка»

НАД ТЕКСТАМИ ДОЛІ ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО

МАРЧЕНКО Н. Володимир Рутківський: тексти долі: біографічний нарис /

Н. Марченко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014.

Наталя Марченко – відомий фахівець у царині досліджень літератури для дітей та юнацтва, автор-координатор інтернет-ресурсу «Ключ», кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ. Вона добре знає і любить дитячу літературу, живе нею і є її натхненним читачем, осмислювачем і пропагандистом, бо «лише література для дітей насправді змінює людство, бо це і є найбільш специфічно людська форма передачі досвіду».

Тому її монографія – не просто дослідження «модної» нині теми дитячої літератури в Україні. Книжка дає всі підстави назвати її подією. Монографії такого штибу в нас з'являються нечасто: без псевдонаукових компіляцій, механічно складених із цитат і наперед підігнаних однолінійних схем, із пронизливим розумінням незвичайності долі письменника, слава і популярність до якого прийшли із запізненням. Про нього заговорили, коли авторіві вивинилося аж 73. Саме тепер книжки

В. Рутківського стали враз відомими, критики внесли ім'я письменника до канону дитячої літератури, його твори введено до шкільної програми, їх вивчають на уроках позакласного читання, а 2010 р. митець удостоєний Шевченківської премії. Та перед цим було насичене подіями життя, яке є прикладом повсякчасного долаання несприятливих обставин, готовності

змінювати свою творчість, а з нею – і долю...

Тон книжки Н. Марченко – це яскраві, барвисті спостереження, втілені у формі глибоких, мудро-важених роздумів. Водночас авторка порушує серйозні проблеми існування дитячої літератури в Україні та світі, осмислює те, що з нами відбувалося й відбувається.

У восьми розділах книжки йдеться про творчу долю і доробок В. Рутківського. Поряд із ґрунтовним аналізом творчої спадщини митця (зокрема історії появи та побутування його книжок) читач знайде епістолярій прозаїка (листи до авторки книжки та спогади), що вводиться до обігу вперше, добірку світлин, а також низку рецензій і висловлювання письменника про специфіку дитячої літератури й особливості письма для дітей.

Значну наукову цінність становлять також історико-біографічні коментарі автора нариса, що розкривають відомості про інтелектуальне оточення В. Рутківського в різні періоди життя, а також широко пред-